

Magda Sara Szwabowicz, *Hebrajskie życie literackie w międzywojennej Polsce*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2019, ss. 422.

Książka Magdy Sary Szwabowicz stanowi wartościową próbę rekonstrukcji hebrajskiej działalności kulturalnej w wybranych miastach znajdujących się w okresie międzywojnia w granicach II Rzeczypospolitej. Studium uwzględnia cztery najważniejsze ośrodki hebrajskiego życia literackiego: Warszawę, Wilno, Kraków i Lwów. Odtworzenie tej literackiej mapy możliwe było dzięki zgromadzeniu i skrupulatnemu przeanalizowaniu korpusu hebrajskich czasopism literackich ukazujących się wówczas w Polsce.

Temat XX-wiecznej prasy i literatury żydowskiej, zarówno tej wydanej w języku jidysz, jak i w języku polskim, cieszy się dużym zainteresowaniem polskich badaczy. Wymienić tu można chociażby opracowania Eugenii Prokop-Janiec¹, Moniki Szablowskiej-Zaremby² czy Joanny Nalewajko-Kulikow³. Powstały również prace poświęcone wielojęzycznej prasie i literaturze żydowskiej na ziemiach polskich⁴. Jednakże dużo mniejszą uwagę badaczy polskich zwracało dotąd zagadnienie czasopiśmiennictwa hebrajskiego, co tłumaczyć można nieznaną znajomością języka i utrudnionym dostępem do materiału źródłowego. Warto w tym przypadku odnotować

¹ Eugenia Prokop-Janiec, *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*, Kraków 1992; *Literatura polsko-żydowska. Studia i szkice*, red. Eugenia Prokop-Janiec, Sławomir Żurek, Kraków 2011.

² Monika Szablowska-Zaremba, *O twórczości humorystycznej na łamach prasy polsko-żydowskiej (rekonosans)*, „Kwartalnik Historii Żydów” (2017), nr 4, s. 369–393; też, *Kobieta żydowska zabiera głos – o dodatkach kobiecych i ich twórczyniach w międzywojennej prasie polsko-żydowskiej*, [w:] *Kultura. Literatura, sztuka i nauka w XX wieku*, red. Zofia Trębacz, Warszawa 2020, s. 85–102.

³ Joanna Nalewajko-Kulikow, *Mówić we własnym imieniu. Prasa jidyszowa a tworzenie żydowskiej tożsamości narodowej (do 1918 roku)*, Warszawa 2016.

⁴ *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX–XX w.)*, red. Joanna Nalewajko-Kulikow, Warszawa 2012; *The Trilingual Literature of Polish Jews from Different Perspectives: In Memory of I.L. Peretz*, red. Alina Molisak, Shoshana Ronen, Cambridge 2017; *Polacy–Żydzi: kontakty kulturowe i literackie*, red. Eugenia Prokop-Janiec, Kraków 2014.

traktujące o hebrajskojęzycznych periodykach literackich wcześniejsze artykuły Szwabowicz⁵ i tekst Shoshany Ronen⁶. Ta ostatnia badaczka zredagowała również (jako redaktor gościnny) numer pierwszy czasopisma „Studia Judaica” 18 (2015), omawiający działalność hebrajskich pisarzy i redaktorów literackich tworzących na ziemiach polskich w XIX i XX w.

Ze względu na język źródeł i dostęp do materiału badawczego temat ten poruszany był częściej w hebrajskojęzycznych studiach nad literaturą i prasą hebrajską w Polsce. Wśród prac wielu badaczy na wspomnienie zasługują na pewno opracowania Avnera Holtzmana i Shmuela Wersesa poświęcone hebrajskim periodykom literackim w diasporze⁷. Książka Magdy Sary Szwabowicz wyróżnia się na tym tle z dwóch powodów. Po pierwsze stanowi pierwszą tak obszerną i szczegółową próbę odtworzenia mapy hebrajskich czasopism literackich ukazujących się w Polsce w latach 1918–1939. Po drugie – teza, jaką autorka stawia w swojej pracy, nie wpisuje się w dominującą narrację badań nad literaturą hebrajską, podzielaną m.in. przez Gershona Shakeda i Yaacova Shavita. Narracja ta redukuje ośrodki kultury żydowskiej w diasporze do roli podrzędnej i pomocniczej w drodze do stworzenia właściwego centrum kultury narodowej w Palestynie, a także zakłada, że na długo przed wybuchem II wojny światowej w Warszawie, Wilnie, Krakowie czy we Lwowie można już było mówić o schyłku hebrajskiego życia kulturalnego. Szwabowicz polemizuje z tą opinią i przekonuje, że na sposób przedstawiania hebrajskiego dorobku kulturalnego w Polsce w badaniach historyczno-literackich, tj. na marginalizację czy wręcz wykluczenie diasporowych ośrodków z kolektywnej świadomości zarówno ówczesnych, jak i współczesnych krytyków, miała wpływ promowana przez syjonistycznych przywódców jiszuwu postawa negacji diaspory (hebr. *szlilat ha-gola*) (s. 9–10). Autorka stara się więc – w mojej ocenie słusznie i skutecznie – przywrócić świadomość i pamięć zapomnianych ośrodków diaspory, wpisując się we wciąż poboczny, ale

⁵ M.in.: Magda Sara Szwabowicz, *Literatura polska w zwierciadle hebrajskojęzycznej krytyki literackiej*, „Teksty Drugie” (2012), nr 1–2, s. 242–254; też, *Hebrajskie czasopisma literackie Warszawy (1919–1939)*, [w:] *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej...*, s. 47–166.

⁶ Shoshana Ronen, *Żyd piszący po hebrajsku w Warszawie – dlaczego?*, „Teksty Drugie” (2009), nr 6, s. 185–190.

⁷ Avner Holtzman, *Hebrew Literary Journals*, [w:] *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, red. Gershon David Hundert, t. 1, New Haven 2008, s. 1057–1064; Shmuel Werses, *Kitwej-et iwriim le-sifrut*, [w:] *Bejn sztej milchamot olam, prakim we-chajej ha-tarbut shel jehudej Polin le-leszonotejhem*, red. Chone Shmeruk, Shmuel Werses, Jeruzalajim 1997, s. 96–127.

zyskujący na sile nurt badań podważających syjonistyczną optykę historiografii, podobnie jak czynią to m.in. Hannan Hever i Shachar Pinsker.

Omawiana książka składa się z wprowadzenia, dwóch głównych części i zakończenia. We wprowadzeniu badaczka wyjaśnia, że postanowiła podjąć próbę odtworzenia obrazu hebrajskiego życia literackiego w czterech polskich ośrodkach na podstawie ukazujących się tam w okresie międzywojnia periodyków literackich, ponieważ publikację czasopism uznaje za „kryterium funkcjonowania systemu kulturowego” (s. 11). Fakt ciągłego i regularnego wydawania tytułów literackich, przekonuje Szwabowicz, świadczy o istnieniu zarówno grupy twórców (literatów, redaktorów, krytyków), jak i odbiorców (czytelników), a także o funkcjonowaniu niezbędnej infrastruktury (wydawnictw, drukarni, czytelni, redakcji). Autorka trafnie zauważa również, że teksty drukowane w periodykach z jednej strony dają wyraz zmianom zachodzącym w kulturze, a z drugiej – wyznaczają ton kolejnym publikacjom (s. 12). Z tego względu podstawowy materiał źródłowy w książce stanowią czasopisma hebrajskie uzupełnione hebrajską literaturą piękną i naukową wydawaną w Polsce i Palestynie oraz międzywojenną prasą żydowską w języku jidysz i polskim. W ramach literatury przedmiotu Szwabowicz sięgnęła po imponujące rozpiętością tematyczną opracowania – przede wszystkim publikacje historyczne, literaturoznawcze oraz wspomnieniowe dotyczące poszczególnych miast.

Na pierwszą część pracy składa się opis hebrajskiego życia literackiego we wspomnianych wcześniej czterech miastach: w Warszawie jako (oprócz Odessy) centrum ruchu hebrajskiego odrodzenia i w mniejszych ośrodkach jako polskich enklawach hebrajskiego modernizmu – w Wilnie, Krakowie i we Lwowie (s. 27–209). Na uznanie zasługuje fakt, że badaczka zarysowała indywidualny charakter każdego ośrodka, wynikający z lokalnej historii, m.in. przynależności przed rokiem 1918 do różnych zaborów, oraz przedstawiła go z perspektywy historycznej, tj. scharakteryzowała elementy życia literackiego zarówno na przełomie XIX i XX w., jak i w interesującym ją głównie okresie międzywojnia, zwracając uwagę na zmiany kulturowe, społeczne i polityczne, jakim każde z miast (i zamieszkująca je społeczność żydowska) uległo w tym czasie. W kręgu zainteresowań autorki znalazły się takie instytucje życia literackiego, jak: szkoły, organizacje, zrzeszenia i redakcje, inicjatywy kulturalne promujące ideę hebrajskiego odrodzenia, salony i kawiarnie literackie, wydawnictwa i wreszcie same czasopisma. Za słuszną uznając decyzję Szwabowicz, by pominąć te tytuły, które ukazały się w postaci zaledwie jednego tomu, i włączyć do analizy periodyki literackie,

które doczekały się przynajmniej kilku numerów. Dla każdego z omawianych ośrodków badaczka przedstawiła publikowane czasopisma, historię ich powstania, motywacje związanych z nimi twórców oraz ich wzajemne relacje.

Druga część książki stanowi dopełnienie pierwszej i z jednej strony osadza omawiane periodyki w szerszym kontekście hebrajskiej kultury w okresie międzywojnia w Polsce, a z drugiej – przybliża kwestie literackie podejmowane na łamach czasopism (s. 213–372). Pierwszy rozdział tej części prezentuje czynniki wpływające na efektywność hebrajskiej działalności kulturalnej. Wśród warunków, w jakich znajdowała się kultura hebrajska w Polsce w latach 1918–1939, Szwabowicz wymienia i charakteryzuje system żydowskiej edukacji, przede wszystkim sieć szkół „Tarbut” jako filaru nowoczesnej, świeckiej, syjonistycznej edukacji żydowskiej. Rozważa również status języka hebrajskiego jako fundamentu rozwoju systemu kulturowego, a zwłaszcza kwestię biernego i praktycznego użycia języka oraz jego transferu z przestrzeni szkolnej na miejską ulicę (s. 213–222). Badaczkę interesuje także problem niskiego poziomu czytelnictwa i podejmuje próbę typologii hebrajskiego czytelnika (s. 224–236). Moim zdaniem bardzo ciekawy wątek, podjęty na koniec tego rozdziału, stanowi kwestia stosunku centrum literackiego w Palestynie do ośrodków w diasporze w okresie międzywojnia (s. 250–264). Jak pokazuje autorka, stosunek ten był niejednoznaczny: pojawiały się głosy przestrzegające przed zamknięciem literackiej sceny w Ziemi Izraela na wpływy z europejskiej i amerykańskiej diaspory, jednakże dominowała opinia o ułomności twórczości diasporowej, wyrażająca się w niechęci do jej publikowania w periodykach wydawanych w Palestynie. Myślę, że wątek ten zasługuje na rozwinięcie, ponieważ postawa osób związanych z życiem literackim w Palestynie wpłynęła nie tylko na ówczesnych twórców w diasporze, ale również na narrację współczesnych badaczy.

Drugi rozdział tej części książki skupia się na krytyce literackiej i zagadnieniach teoretycznych (s. 265–290). Badaczka prezentuje w nim dyskusje samych twórców nad rolą i kształtem literatury hebrajskiej, przede wszystkim napięcie pomiędzy twórczością zaangażowaną narodowo, osadzoną w realiach społecznych i politycznych a twórczością indywidualistyczną, liryką osobistą, kładącą nacisk na walor estetyczny i wartość artystyczną. Wskazuje również na dominujące wówczas gatunki literackie: felieton, szkic, nowelę.

Ostatni rozdział poświęcony został analizie tekstów literackich opublikowanych w omawianych wcześniej periodykach (s. 291–372). Szwabowicz

interesowały trzy kategorie: czasu, bohatera i miejsca. Z jej analizy wynika, że we wspomnianych tekstach dominuje czas rzeczywisty (jako przedmiot przedstawienia lub tło wydarzeń) i powojenne realia polityczne, społeczne i ekonomiczne (bieda, głód, nierówności społeczne, wojenna trauma, żałoba, napięte relacje polsko-żydowskie). Bohater literacki należy zazwyczaj do jednej z dwóch kategorii: jest aktywnym uczestnikiem życia społecznego i politycznego lub nieidentyfikującym się z nową rzeczywistością indywidualistą w typie „wykorzenionego” (hebr. *talusz*), figury rozpowszechnionej zwłaszcza w prozie przełomu XIX i XX w., rozerwanej pomiędzy światem tradycji a nowoczesności, nieprzynależącym, samotnym i przygnębionym. Utwory literackie prezentują krajobraz wsi i prowincji lub przestrzeń miejską związaną z jednej strony z mnogością możliwości, z drugiej – ze zgubnymi konsekwencjami życia w metropolii. Inne ważne miejsce w omawianych tekstach zajmuje Palestyna – czy to wyobrażona (wtedy zazwyczaj idealizowana), czy doświadczona (demitologizowana). Fakt, iż badaczka zamieściła w drugiej części pracy tak różne jakościowo dane dotyczące odmiennych zagadnień (od danych statystycznych dotyczących systemu szkolnictwa czy czytelnictwa po analizę literacką), może początkowo konfundować czytelnika, jednak w mojej opinii taki wybór dobrze dopełnia i kontekstualizuje zawarty w pierwszej części książki opis czasopism. Uzyskujemy w ten sposób dokładniejszy wgląd w hebrajską scenę literacką międzywojennej Polski, a taka rozszerzona perspektywa pomaga w realizacji zadania, jakie postawiła sobie autorka.

W zakończeniu książki Szwabowicz podkreśla, że pomimo wyjazdu wielu twórców i działaczy do Palestyny, spadku czytelnictwa hebrajskiego i niskich nakładów czasopism nowe pokolenie hebrajskich literatów w Polsce nie szczędziło sił, by utrzymać hebrajskojęzyczne instytucje (s. 374–375). Ta konkluzja prowadzi do pytania o kwestię interpretacji przedstawionych danych – w mojej ocenie kluczową dla sprawy. Opisane zjawiska są dla wielu badaczy świadectwem zmierzchu diasporowych ośrodków literackich, podczas gdy dla autorki pracy stanowią dowód na niezłomność ducha miejscowych ludzi pióra. Należy przyznać, że argumentacja Szwabowicz jest solidnie poprowadzona i przekonująca.

Książkę dopełnia 28 ilustracji (przedstawiających literatów, okładki czasopism i książek, dokumenty instytucji kulturalnych), bibliografia i szczególnie cenny aneks pisarzy, publicystów i działaczy. Żałować tylko można, że nie znalazło się tu jeszcze więcej materiału graficznego, ponieważ ubarwia on wywód i pozwala czytelnikowi na odtworzenie tego nieistniejącego już i w dużej mierze zapomnianego świata.

Poza wcześniej wymienionymi mocnymi stronami publikacji, przede wszystkim jej oryginalnością oraz rzetelnością i wieloaspektowością analizy materiału źródłowego, na uznanie zasługuje jasna struktura pracy: w pierwszej części nacisk położony jest na historię czasopism, w drugiej zaś na scenę literacką. Uważam, że informacja o periodykach literackich jako reprezentacji hebrajskiego życia literackiego powinna znaleźć się już w tytule lub podtytule pracy, na nich wszak oparty jej cały wywód autorki. Niewątpliwą zaletę książki jest przystępny, zrozumiały język, który w połączeniu z erudycją i rzeczowością badaczki gwarantuje przyjemną i wartościową lekturę. Praca Magdy Sary Szwabowicz stanowi z pewnością cenny wkład w badania nad literaturą hebrajską w diasporze. Mam nadzieję, że dzięki dość unikatowej, decentralizacyjnej perspektywie okaże się również inspiracją do dalszych badań nad spuścizną hebrajską w Polsce, być może w Białymstoku czy Łodzi).

Anna Piątek <https://orcid.org/0000-0002-9977-2638>

Uniwersytet Warszawski
a.piatek4@uw.edu.pl